

Beeldende kunst

Tussen hemel en oorlog

Schreien tot God

Na de gruwelen van de Eerste Wereldoorlog begon een zoektocht naar zingeving en spiritualiteit. Museum Catharijneconvent toont **religieuze kunst uit het interbellum**. Die bevat hoop, maar het leed dreunt door.

Door **Nell Westerlaken**

Veel minder bekend dan diens mystieke *Zwart vierkant* zijn de witte vierkanten van kunstenaar Kazimir

Malevitsj. De Russische avant-gardist schilderde in 1919 een aantal strakke lijnen op een doek, en daar deels overheen een wit vierkant. In de lijnen achter dit witte vlak is een Russisch-orthodox kruis herkenbaar.

Het *Zwart vierkant* uit 1913 werd door de kunstenaar zelf *Het gelaat van God* genoemd. Het schilderij met het kruis dateert van zes jaar later. De tussenliggende tijd was ingekleurd door oorlog en ellende, rauwe jaren waarin God het in de ogen van velen had laten afweten, en waarna niets meer hetzelfde leek.

Maar God was er nog wel degelijk na de Eerste Wereldoorlog, zegt dat schilderij van Malevitsj getiteld *Suprematie van de geest*. Het kruis bestaat nog, al is het hart eruit weg geschilderd. Het schilderij is te zien op de tentoonstelling in Museum Catharijneconvent in Utrecht, *Tussen hemel en oorlog, kunst en religie in het interbellum*.

Het verwoeste Europa en het immense leed waren een voedingsbodemp voor zingeving en spiritualiteit. De zoektocht naar het hogere kreeg zijn weerslag in de kunsten, door alle stijlen en richtingen heen.

God kreeg er zelfs nieuwe klanten bij dankzij de Grote Oorlog. Het Nederlandse kunstenaarsduo Otto en Adya van Rees-Dutilh liet zich dopen in de aanloop naar 1914. Hun artistieke visie was niettemin meer metafysisch dan streng gelovig. Religie en avant-gardisme waren geen vijanden, lieten ze zien. Otto schilderde de Franse heilige Saint-Benoît Labre op z'n kubistisch.

Op een wandkleed van Adya, genaamd *Dieu avertit* (God waarschuwt), is een wulpse Eva geboord in dezelfde stijl.

In een poging de 'onttoverde wereld' weer te betoveren zochten kunstenaars zowel spirituele als artistieke vernieuwing in de theosofie, antroposofie of het occultisme. Rudolf Steiner deed het bijvoorbeeld goed in artistieke kringen. De schilder Jacoba van Heemskerck raakte in de ban van de antroposoof en diens kleurenleer, en laat de boomtakken van haar mozaïek *Compositie [Boom]* niet omhoog maar naar beneden groeien, naar de wortels, in een kringloop tussen hemel en aarde.

Hoewel er hoop spreekt uit die beelden, dreunde het leed lang door. Niemand verbeeldde dat directer dan de Duitse Käthe Kollwitz, die een zoon had verloren in de oorlog. Kollwitz was atheïstisch, maar gaf haar verdriet vorm in de even hartverscheurende als christelijke beeldtaal van de piëta's, waarvan er een is te zien Utrecht.

De samenstellers hebben veel moeite gedaan werk te vinden van vrouwelijke kunstenaars die in de loop der jaren in de schaduw zijn verdwenen. De Nederlandse Olga Fröbe-Kapteyn bijvoorbeeld, was een spil in de Zwitserse kunstenaarskolonie Ascona. Ze bestrooide haar abstracte schilderijen royaal met Oosterse symbolen, zoals het yin-yangteken, het hindoeïstische ohm-symbool en het sektarische taukruis.

Even divers als het spirituele engagement zijn de kunstbewegingen in het interbellum, die uitbundig door elkaar meanderden. De oorlog had bestaande modernistische stromingen een extra impuls gegeven, en nieuwe doen ontkiemen. Van expressionisme, symbolisme, constructivisme, de nieuwe zakelijkheid, tot het in 1914 ontstane dada,

en het surrealisme. Zelfs Bauhaus, de invloedrijke vernieuwende kunstvakschool uit het Duitsland van 1919, had spirituele ondertonen.

Vrijwel allemaal zijn ze vertegenwoordigd in het Catharijneconvent.

Die mengelmoes aan stijlen wordt bij elkaar gehouden door deelt thema's, zoals religie en rouwverwerking, of de zoektocht naar verbinding. Toch kun je je afvragen of de Eerste Wereldoorlog wel de aanleiding of katalysator was voor bepaalde werken. Wassily Kandinsky, van wie het abstracte schilderij *Strahlenlinien* is te zien, schreef al in 1911 het boek *Het geestelijke in de kunst*.

En Jan Toorop had zich al lang voor 1914 bekeerd tot het katholicisme. Opvallend detail uit diens prent *Het offer* (1927), die indertijd in veel katholieke gezinnen aan de muur hing: behalve zichzelf, zijn kleindochtertje, een bevriend 'paterke' en anderen, beeldde hij Benito Mussolini af. Mogelijk had de schilder

niet voorzien hoe diens belofte voor een betere toekomst zou uitpakken.

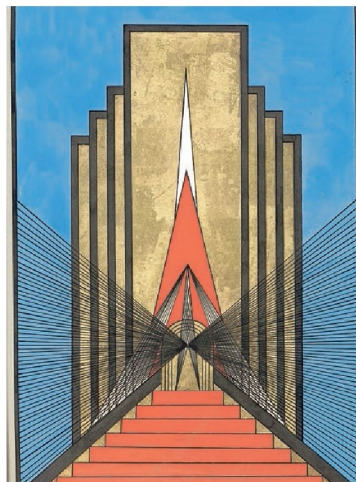
Nast hoop en utopische creativiteit werd het interbellum gemarkeerd door de groeiende dreiging van een nieuwe oorlog. Het doek *Apocalyptische ruiters* uit 1932 van de Nederlandse kunstenaar Tinus van Doorn lijkt er al naar te verwijzen. Van Doorn maakte in 1940 een einde aan zijn leven, toen de nazi's zijn woonplaats Brussel binnenvielen.

De makers van *Tussen hemel en oorlog* hebben geen parallel getrokken met het heden. De vernietiging, de retoriek, de obsessie van politieke machthebbers om ook de cultuur naar hun hand te zetten, dringen zich vanzelf wel op. Aan het einde van de expositie staat een beeld van een zittende Christus, handen op de knieën, palmen naar boven gekeerd, alsof hij een gebaar maakt naar zijn

vakgenoot Boeddha. Het is gemaakt in 1931 door de Duitse beeldhouwer Hans Barlach. *Entartete Kunst* in de ogen van de nazi's, maar zowel toen als nu een sterk beeld voor wie talent heeft voor het hogere.

Tussen hemel en oorlog, t/m 15/6, Museum Catharijneconvent, Utrecht.

Links: Käthe Kollwitz: *Pietà (Moeder met dode zoon)*. Rechts: Olga Fröbe-Kapteyn: *Portal of initiation (1925)*. Foto's Imageselect

Tinus van Doorn:
Apocalyptische ruiters (1932).

Foto Ruben de Heer / Collectie Museum Catharijneconvent